
Prikaz

Karlo Jurak

MICHEL FOUCAULT: OVO NIJE LULA*

Kratko djelo, zapravo dulji esejiistički osvrt, Michela Foucaulta *Ovo nije lula (Ceci n'est pas une pipe)*, iz 1968. godine, predstavlja važan doprinos raspravama na rubu estetike, semiotike i problema reprezentacije u širem smislu. Riječ je zapravo o Foucaultovu osvrtu na istoimenu Magritteovu sliku te o njihovoj prepisci nastaloj u kontekstu Magritteova obraćanja Foucaultu nakon izdavanja Foucaultovih *Riječi i stvari*. U središtu je problem reprezentacije i oponašanja što nije samo tema Foucaultova djela i opsesija strukturalistâ već i višetisućljetni estetički problem naširoko razlagan u Platona i Aristotela.

Glavni predmet interesa strukturalistâ je još od samih korijena sosirovske strukturalne lingvistike odnos između svijeta stvari i svijeta znakova (u različitim varijantnim tumačenjima, manje bitnim za ovaj kontekst, kao odnos između označitelja i označenog, forme i supstancije, izraza i sadržaja). Semiotika, razvijajući se paralelno, dijelom u opoziciji, a dijelom i uz liniju strukturalizma, bacila je dodatno svjetlo na shvaćanje ljudskoga univerzuma kao univerzuma satkanoga od znakova koji su dobrim dijelom i u bitnom smislu arbitrarnoga karaktera na način da nema prirodne (motivirane) veze između temeljne binarne opozicije koja bi spajala znak i pojavu, odnosno označitelja i označeno. Makar ta prirodna veza ne postoji, postoji ipak neka obligatornost koja održava uopće sustav znakova kao relativno trajnu i stabilnu instituciju. Ta je obligatornost ona internalizirana evokacija označitelja prisustvom označenoga, te označenoga prisustvom označitelja, na način da čine

* Foucault, Michel (2011). *Ovo nije lula*, s francuskog prevela Vanda Mikšić, Zagreb: Meandar Media, str. 93; 15 cm

jedinstvo. Foucault, u strukturalističkom ruhu, preispituje odnos svijeta stvari i svijeta znakova, odnosno način na koji pridajemo određenu riječ određenoj stvari. U Magritteovu slikarstvu naišao je na ishodište toga problema prepoznajući očiti rascjep u samoj reprezentaciji – što u slici lule te u tekstu koji je niječe nije lula?

»Zbunjuje činjenica da tekst nužno dovodimo u vezu s crtežom (na što nas navode pokazna zamjenica, značenje riječi *lula*, sličnost slike), ali ne možemo definirati sustav na temelju kojega bismo mogli reći da je tvrdnja točna, netočna ili proturječna.« (Foucault, 2011:22). Odnosno, drugim riječima, Magritte je razbio kaligram, pa nas zato cijela slika i zbunjuje. Umjesto da dolazi do primicanja teksta i lika jednoga drugome, ovdje dolazi do njihova međusobnoga udaljavanja. Je li *govoriti* isto što i *prikazivati*? Ovdje upadamo u središte samoga problema – ako jest, onda nešto drugo mora »ne biti lula« (možda sama slika lule, jer ona nikada nije referent na koji se odnosi ta slika, nego samo pokušaj vjernoga oponašanja, bar u Margitteovu slučaju); ako nije, onda suštinski rascjep postoji baš u vezi između govorenoga (utjelovljenoga u jezičnoj formi) i prikazanoga. Imamo dijadički ili trijadički odnos – ako postoji jednakost između jezične forme i slike stvari (na način kao što postoji »priljubljenost« između označitelja i označenog, odnosno mentalne i akustičke slike u terminima Ferdinanda de Saussurea), onda je to jedinstvo »drugo« od pojave ili stvari (referenta). Ono »ne« je onda izraz nemogućnosti vjerne reprezentacije ili izraz nemogućnosti poistovjećivanja svijeta stvari i svijeta znakova bili oni slike ili riječi, ili objedinjenosti objih (naravno, sâm izraz »ovo nije lula« predstavlja u tom smislu metajezičnu intervenciju). S druge pak strane, ako je riječ o trijadičkom odnosu, onda vrijedi sljedeće – imamo stvar koju reprezentiramo prvo slikom (slika je »druga« od stvarnosti), a tek onda sliku reprezentiramo jezičnom formom pa je onda potonja »treća« od stvarnosti. U tom slučaju ni riječ »lula«, ni slika lule nisu lula pa je ono »ne« shvaćeno na način višestruke objedinjenosti slike i riječi koje su obje udaljene od stvari jednako kao što su udaljene i međusobno od sebe samih. Bliska je analogija s Platonovim mimetičkim shvaćanjem umjetnosti – ona je »treća od stvarnosti«, samo što je kod Platona ono »prvo od stvarnosti« svijet čistih oblika. U strukturalizmu, tî platonski čisti oblici postaju realnim stvarima koje su zbog znakovne konstrukcije (ljudskog) univerzuma jednako tajnovite, udaljene i »idealne«

kao i platonske ideje. Kako je kod Platona prisutno breme prilaska čistim transcendentnim idejama, tako je kod Foucaulta prisutno breme prilaska realnim stvarima jer njima uvijek prilazimo samo nekim semiotičkim sustavom (bilo to slika, jezik ili nešto treće).

Predmet Foucaultova bavljenja nije samo famozna Magritteova slika, nego i neke druge njegove, ali i samo zapadno slikarstvo u čijem je historijskom razvoju vidio diskontinuitet od 15. do 20. stoljeća. Prva faza je faza afirmacije pokazivanja s pomoću sličnosti, a govorenja kroz razliku (isto rascjep između prikaza i govora); u drugoj se fazi afirmira prikazivačka veza. Ta dva načela slikarstva ujedno su dvije različite mogućnosti tumačenja Magritteove slike. Sâm Magritte čini supstitucije, odnosno supstancijalne asimilacije: »Ponekad ime nekog predmeta služi namjesto slike. Riječ može u stvarnosti zauzeti mjesto predmeta. Slika može zauzeti mjesto riječi u rečenici.« (Foucault, 2011:55). Takav stav implicira njihovu bar funkcionalnu jednakost. Ali: »Na platnu su riječi od iste stvari kao i slike. Drukčije gledamo slike i riječi na platnu.« (Foucault, 2011:55). Taj iskaz pak baca posve drugo svjetlo na odnos jezika i slike. Kao ključ mogućega razrješenja problema pojavljuje se Magritteovo distingviranje sličnosti (*ressemblance*) i similarnosti (*similitude*) pri čemu prva implicira postojanje osnovne referencije (u ovom slučaju predmeta lule u stvarnosti), a druga je pak carstvo dramatičnog i beskonačnog procesa diseminacije – nema ishodišta pa ni hijerarhije pa se razlike samo mogu do daljnjega u tančine umnožavati. Sličnost prikazuje, similarnost ponavlja; u prvoj se još osjeća dugoodrživ metafizički nadređen pojam iskona, u drugoj se on gubi u beskonačnoj igri razlikâ. Drugim riječima, slika i sâm predmet još su u mogućoj igri sličnosti (slika lule doista podsjeća na stvarnu lulu, makar sama nije lula – odnos između označitelja i označenog je motiviran, odnosno postoji prirodna veza), dok jezični izraz (makar u ovom slučaju utjelovljenom u likovnoj formi slike, ali koja je tek slika glasova kao konvencionalnih znakova) nije sličan ni slici niti predmetu (značenje se mora graditi unutar samog tog sustava, bez privilegiranih označiteljskih pozicija, na što se prešutno i De Saussure pozivao, nema prirodne veze između označitelja i označenog, odnos je, dakle, arbitran).

Similarnosti su, dakle, uvijek znakovi potpuna odsustva, one ne nose nikakav zakržljak prirodne veze, makar savršeno funkcioniraju. Ili, Foucaultovim riječima: »Vratimo se onom

crtežu lule koji tako silno sličići luli, onom natpisu koji tako točno sličići crtežu napisanog teksta. Naime, bačeni jedni na druge, ili tek jednostavno stavljeni jedni do drugih, ti elementi dokidaju prirodenu sličnost koju naizgled nose u sebi, pa se malo-pomalo ocrtava otvorena mreža similarnosti.« (Foucault, 2011:71). Nije li, na kraju krajeva, upravo to glavna karakteristika svih znakovnih sustava? Odnosno, to da ono funkcionirajuće kao znak nikad posve ne može biti nadomješćeno oznaćenim (i obrnuto), a opet stvara tako savršen privid. Magritteove slike definitivno predstavljaju dobar primjer.

Pred sâm kraj ovog duljeg eseja, Foucault izriče da slikati ne znaći afirmirati (a što bi tek rekao za puko *govoriti*), da je jedini znaćenjski trag u igri predmeta, slike i rijeći esencijalna praznina koju trebaju popuniti similarnosti sposobne da se umnažaju u beskonaćnost, a koje uvijek jedino nedvosmisleno upućuju na same sebe (izgleda da je to Derrida bolje shvatio od Saussurea). Magritte je u pismima Foucaultu naglašavao važnost razlikovanja sličnosti i similarnosti – kaže da su same stvari među sobom similarne (dakle, već i prije znakovnog vela), a da tek nešto drugo od njih može biti slično – slika te stvari, recimo. Ostaje samo jezićna forma koja se stvara u paralelizmu, ali apstrahira od svake sličnosti (pa i neke prirodne veze) pa baš zato afirmira crtež (»ovo nije lula«) na drugi naćin – stvarajući pukotinu u sistemima reprezentacije koju ispunjavaju diseminirajuće similarnosti jezićnoga sustava. Može se reći da Magritteova slika i Foucaultovo tumaćenje otkrivaju, na naćin da dekonstruiraju, suštinski rascjep između stvari i slike, slike i jezićnog izraza, stvari i jezićnog izraza te napokon, bitka i privida, što je uvijek trag odsustva te se kao takav i u tome afirmira, tako da »ovo nije« ima višestruk smisao koji se svodi na jedan – nemogućnost izrićaja i adekvatne reprezentacije jer uvijek u reprezentirajućem boravi tek odsustvo reprezentiranoga.